

Linda van den Bergh en Anje Ros

Begeleiden van actief leren

Theorie en praktijk van zelfsturing en samenwerking

Begeleiden van actief leren

www.coutinho.nl/begeidenvanactiefleren2

Met de code in dit boek heb je toegang tot je online studiemateriaal.

Dit materiaal bestaat uit filmpjes, bronnen en checklists.

Om je studiemateriaal te activeren heb je onderstaande code nodig.

Ga naar **www.coutinho.nl/begeidenvanactiefleren2** en volg de instructies.

Begeleiden van actief leren

THEORIE EN PRAKTIJK VAN
ZELFSTURING EN SAMENWERKING

Linda van den Bergh
Anje Ros

Tweede, herziene druk

uitgeverij | C
coutinho

bussum 2024

© 2015/2021 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvO.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 2015

Tweede, herziene druk 2021, tweede oplage 2024

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: Neo & Co, Velp

Omslagfoto: © Wilbert van Woensel, Amsterdam

Opmaak binnenwerk: Coco Bookmedia, Amersfoort

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN 978 90 469 0771 9

NUR 841

Voorwoord

‘Hoe kunnen basisschoolleerkrachten leren hun leerlingen optimale feedback te geven tijdens actief leren?’ Dit was de centrale vraag die in verschillende stappen beantwoord is in het proefschrift *Teacher Feedback during Active Learning. The Development and Evaluation of a Professional Development Programme* (Van den Bergh, 2013). In dit promotieonderzoek is na een uitgebreide literatuurstudie gekeken hoe leerkrachten hun leerlingen begeleiden tijdens actief leren. We hebben onderzocht welke opvattingen leerkrachten hebben over deze begeleiding en in het bijzonder over het geven van feedback. Ook hebben we geïnventariseerd welke problemen leerkrachten ervaren bij het begeleiden van leerlingen tijdens actief leren, want uit nationaal en internationaal onderzoek in verschillende onderwijscontexten blijkt dat dit een zeer belangrijke, maar moeilijke klus is.

Op basis van het professionele handelen, de opvattingen en de ervaren problemen ontwikkelden we een professionaliseringsprogramma voor leerkrachten, waarbij we hebben gekeken op welke manieren leerkrachten het beste kunnen leren. Het programma bleek effectief om de begeleiding van leerlingen tijdens actief leren te verbeteren en de problemen die leerkrachten ervoeren te verminderen, zowel op de korte als op de langere termijn.

Dit onderzoek heeft geleid tot vijf wetenschappelijke Engelstalige artikelen, die zijn gebundeld in het proefschrift. Deze artikelen dragen bij aan de theoretische kennis over het begeleiden van leerlingen en over de professionalisering van leerkrachten. Wij vinden echter dat onderwijsonderzoek ook daadwerkelijk en direct moet bijdragen aan de praktijk van leerkrachten in de klas. Vandaar dat we in 2015 dit praktische lesboek hebben geschreven voor pabostudenten en leerkrachten, gebaseerd op het promotieonderzoek. Dit boek is bedoeld voor studenten van de pabo en voor leerkrachten in het basisonderwijs die willen leren om hun leerlingen beter te begeleiden tijdens actief leren, met aandacht voor de ontwikkeling van zelfsturing en samenwerking.

Binnen de opleiding sluit het boek aan bij het domein pedagogiek, psychologie en onderwijskunde en bij het domein oriëntatie op jezelf en de wereld. De basistheorie wordt gepresenteerd in relatie tot praktische voorbeelden van toepassing van deze theorie, met veel oefeningen voor de onderwijspraktijk. Het boek kan zowel aan het begin van de studie worden gebruikt als in de hoofd- en afstudeerfase.

Sinds de eerste versie van dit boek verscheen in 2015 is er veel gebeurd in het onderwijs. Passend onderwijs is geïmplementeerd, er is veel aandacht gekomen voor de rol van onderwijs in de kansenongelijkheid en we zien een groeiend draagvlak voor inclusief onderwijs. Daarnaast zijn er nieuwe wettelijke bekwaamheidseisen voor het beroep leerkracht geformuleerd, er is veel aandacht voor professionele ruimte en zeggenschap van de leerkracht en er wordt

gewerkt aan een nieuw landelijk curriculum. Daarom vonden we de tijd rijp om ons boek te herzien en aandacht te besteden aan deze ontwikkelingen. In hoofdstuk 2 van deze herziene versie gaan we dieper in op de pedagogische grondhouding die nodig is voor (actief) leren. De opvattingen die je hebt over onderwijs, de manier waarop je naar je leerlingen kijkt en de verwachtingen die je over hen vormt en de invloed die dit alles heeft op jouw handelen als leerkracht bespreken we hier uitgebreid. In hoofdstuk 3 hebben we het thema differentiatie uitgebreid uitgewerkt, inclusief de dilemma's die je hierin tegenkomt in het licht van kansenongelijkheid en inclusie. In hoofdstuk 7 zijn de nieuwe landelijke ontwikkelingen rondom de professionaliteit van de leraar verwerkt. Daarnaast hebben we nieuwe inzichten uit recent onderzoek en de ontwikkelingen in het curriculum voor het basisonderwijs verwerkt in alle hoofdstukken.

We hopen dat ieder hoofdstuk jou als (aankomend) leerkracht helpt in de ontwikkeling van je kennis en opvattingen over het begeleiden van leerlingen en dat je geïnspireerd raakt om nieuwe dingen uit te proberen in je klas. We hopen ook dat je jouw ervaringen en inzichten deelt met medestudenten en collega's en dat je op basis van deze gesprekken weer nieuwe ervaringen opdoet. Ons doel is bereikt als dit boek eraan bijdraagt dat je actief leert – samen met anderen – om leerlingen optimaal te begeleiden tijdens actief leren.

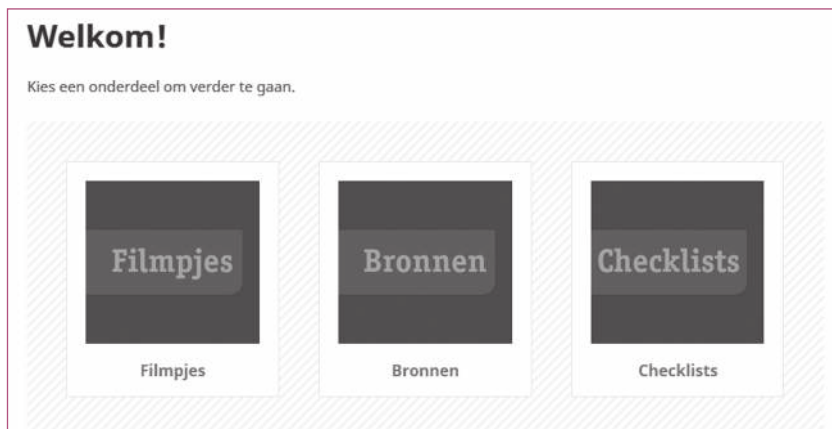
Linda van den Bergh
Anje Ros
Voorjaar 2021

Online studiemateriaal

Op www.coutinho.nl/begeleidenvanactiefleren2 vind je het studiemateriaal bij dit boek. Dit materiaal bestaat uit:

- filmpjes met transcripties en vragen
- bronnen
- checklists

Docenten kunnen via de site docentmateriaal aanvragen. Dit bestaat uit powerpoints, extra filmpjes met vragen en een handreiking voor docenten met tips voor het gebruik van dit boek en suggesties voor werkvormen.

Inhoud

Inleiding	13
1 Actief leren: zelfsturing en samenwerking	17
1.1 Definitie en omschrijving van zelfsturing en samenwerking	18
1.2 Leertheoretische achtergrond van actief leren: het sociaal-constructivisme	22
1.3 Actief leren en het ontwikkelen van 21e-eeuwse vaardigheden	28
1.4 Het organiseren van actief leren en leeractiviteiten	31
1.4.1 Start: activeren van voorkennis en doelen bespreken	33
1.4.2 Kern: doelgerichte leeractiviteiten ontwerpen	34
1.4.3 Afsluiting: evalueren	40
1.5 Actief leren bij verschillende vakken	43
1.6 Samenvatting	48
2 De pedagogische grondhouding van de leerkracht	49
2.1 De rol van je opvattingen en verwachtingen	49
2.1.1 Opvattingen	50
2.1.2 Vorming van verwachtingen	50
2.1.3 Communicatie van verwachtingen	53
2.1.4 Begeleiding vanuit hoge verwachtingen	56
2.2 Actief leren en de motivatie van leerlingen	57
2.2.1 Autonomie	60
2.2.2 Relatie	63
2.2.3 Competentie	66
2.3 Realistisch zelfbeeld stimuleren door formatief beoordelen	70
2.4 Samenvatting	75
3 Organisatie van actief leren: differentiatie en klassenorganisatie	77
3.1 Differentiatie	78
3.1.1 Niveaudifferentiatie	80
3.1.2 Differentiatie in groeperingsvormen	82
3.1.3 Andere vormen van differentiatie	84
3.2 Differentiatiedilemma's	85
3.3 Klassenorganisatie bij actief leren	88
3.3.1 Specifieke eisen aan de klassenorganisatie bij actief leren	89

3.4	Problemen met de organisatie van actief leren en oplossingen hiervoor	95
3.4.1	Algemene organisatorische problemen	95
3.4.2	Problemen met tijdmanagement	97
3.4.3	Problemen met overzicht houden	99
3.5	Samenvatting	100
4	Het geven van goede feedback	103
4.1	De leerkracht als feedbackgever	104
4.1.1	Feedback en leerprestaties	105
4.2	Kernvragen van feedback	109
4.3	De doelgerichtheid van feedback (feed up)	110
4.3.1	Ervaringen en opvattingen van leerkrachten	113
4.4	Feedback en feed forward	119
4.4.1	Opvattingen van leerkrachten over feedback en feed forward	121
4.5	De manier van feedback geven: balans tussen sturing en begeleiding	125
4.5.1	Opvattingen van leerkrachten over feedback geven en (oplossingen voor) problemen	126
4.6	Samenvatting	131
5	Begeleiden van de ontwikkeling van zelfsturing	133
5.1	Definitie en belang van zelfsturing	134
5.2	Strategieën voor zelfsturing	136
5.3	Feedback op de ontwikkeling van zelfsturing	142
5.4	Valkuilen vermijden	146
5.5	Samenvatting	148
6	Begeleiden van samenwerking	149
6.1	Definitie en het belang van de ontwikkeling van samenwerkingsvaardigheden	150
6.1.1	De didactische omgeving bij samenwerkend leren	151
6.1.2	Positieve interacties tussen leerlingen bij samenwerkend leren	153
6.2	Stimuleren van samenwerking	155
6.2.1	Samenwerkingsvaardigheden	156
6.2.2	Individuele en groepsverantwoordelijkheid	157
6.2.3	Positieve wederzijdse afhankelijkheid	158
6.2.4	Directe interactie	161
6.2.5	Evaluatie van het groepsproces	161
6.3	Feedback op samenwerking	164
6.4	Valkuilen vermijden	167
6.5	Samenvatting	168

7	De actief lerende leerkracht	171
7.1	Belang van een voortdurende professionele ontwikkeling	172
7.2	Doelgericht leren	176
7.3	Samen leren met collega's	181
7.3.1	Feedback geven en krijgen	184
7.4	Je eigen leerproces sturen en bewaken	186
7.5	Samenvatting	189
	Literatuur	191
	Register	198
	Over de auteurs	203

Inleiding

Werkwijze

Dit boek geeft jou als (toekomstige) leerkracht inzicht in de bedoelingen van actief leren en biedt handreikingen voor het begeleiden van actief leren, met speciale aandacht voor het geven van feedback, het stimuleren van zelfstandigheid, ofwel zelfsturing, en het stimuleren van samenwerking tussen leerlingen. De theoretische uitgangspunten, gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek, worden in de rubriek 'Uit de praktijk' concreet gemaakt (te herkennen aan dit icoon). Hier vind je casussen van klassensituaties of leerlinggesprekjes. Ook krijg je praktische tips en suggesties aangereikt, zoals checklists in de rubriek 'Aan de slag'. De teksten worden steeds afgewisseld met vragen 'Ter overdenking', waarin je wordt uitgedaagd om na te denken over eigen ervaringen en eigen praktijken. Deze vragen helpen je om steeds de vertaalslag te maken van de theorie naar je eigen onderwijspraktijk. Verder geven we verdiepende of gerelateerde informatie bij bepaalde onderwerpen in de rubriek 'Uitgelicht' (te herkennen aan dit icoon .

De hoofdstukken kunnen in chronologische volgorde worden gelezen, maar ook heel goed in een andere volgorde. In hoofdstuk 1 tot en met 3 geven we met name achtergrondinformatie over de principes van actief leren, hoe actief leren op scholen vorm krijgt en de rol van de leerkracht. In hoofdstuk 4 tot en met 6 richten we ons met name op het aanleren van de vaardigheden die je als leerkracht nodig hebt om actief leren goed te begeleiden. In hoofdstuk 7 ligt de focus op de leerkracht zelf als actief lerende, waarin de parallel tussen het leren door leerlingen en het leren door leerkrachten geïllustreerd wordt.

Bij dit boek is een website beschikbaar met verschillende materialen. Je vindt er per hoofdstuk een aantal links naar digitale bronnen voor verdiepende of aanvullende informatie. Daarnaast vind je er instrumenten, zoals checklists en een observatieformulier met toelichting, om onderwerpen die beschreven worden in het boek verder te bestuderen in je eigen praktijk. Bij de hoofdstukken 4, 5 en 6 horen een aantal videofragmenten met kijkopdrachten om de behandelde stof te herkennen en verder te vertalen naar de praktijk. Met dit icoon wordt in het boek aangegeven dat aanvullend materiaal te vinden is op de website.

Hoofdstukken

Hierna geven we de inhoud per hoofdstuk beknopt weer.

1 *Actief leren: zelfsturing en samenwerking*

In dit hoofdstuk beschrijven we dat zelfsturing en samenwerking de twee hoofdkenmerken van actief leren zijn. We leggen uit wat deze termen inhouden en hoe je ze terugziet in actief leren. De leertheorie waarop actief leren is gebaseerd, het sociaal-constructivisme, wordt besproken in relatie

tot de uitgangspunten van actief leren. We leggen uit wat het belang is van actief leren voor basisschoolleerlingen in onze hedendaagse maatschappij. Het belang van het verwerven van conceptuele kennis (inzichten) wordt steeds groter, daarnaast moeten leerlingen verschillende 21e-eeuwse vaardigheden leren beheersen. Actief leren is een geschikt middel om deze kennis en vaardigheden aan te leren. Tot slot presenteren we in dit hoofdstuk verschillende vormen van actief leren en laten we zien hoe je actief leren kunt toepassen in verschillende vakken.

2 *Pedagogische grondhouding van de leerkracht*

In dit hoofdstuk gaan we dieper in op de pedagogische grondhouding die nodig is voor (actief) leren. Die begint met je opvattingen over onderwijs, de manier waarop je naar je leerlingen kijkt en de verwachtingen die je over hen vormt. Een positieve grondhouding, gericht op het begrijpen van leerlingen, heeft invloed op hun motivatie. We bespreken wat intrinsieke motivatie is en hoe je kunt bevorderen dat leerlingen gemotiveerd leren, door de vervulling van de psychologische basisbehoeften van leerlingen. Tot slot laten we zien hoe een ontwikkelingsgerichte houding van de leerkracht past bij actief leren en hoe die invloed heeft op de manier waarop je naar beoordelen kijkt.

3 *Organisatie van actief leren: differentiatie en klassenorganisatie*

Dit hoofdstuk gaat over de organisatie van de leeromgeving op een manier die actief leren mogelijk maakt. We gaan eerst in op differentiatie, de wijze waarop je de inhoud, didactiek, materialen en/of de gevraagde leeractiviteiten aanpast aan wat leerlingen nodig hebben. Op deze manier kom je tegemoet aan de verschillen tussen leerlingen. We bespreken verschillende vormen van differentiatie, effectieve kenmerken van differentiatie en dilemma's die kunnen optreden. Tot slot gaan we in op de klassenorganisatie. Een goede organisatie is een belangrijke voorwaarde voor actief leren. We laten zien hoe je om kunt gaan met de specifieke eisen van de klassenorganisatie bij actief leren en de knelpunten die hierbij soms voorkomen.

4 *Het geven van goede feedback*

In dit hoofdstuk beschrijven we wat feedback is en wat de relatie is tussen feedback van de leerkracht en de leerprestaties van leerlingen. We lichten toe wat het belang is van het stellen van leerdoelen, en het communiceren ervan. We leggen uit hoe je doelgerichte feedback kunt geven en zetten uiteen wat BKC-feedback inhoudt; het geven van bevestigende, kritische en constructieve opmerkingen. We behandelen verschillende manieren van feedback geven, en gaan ten slotte in op de vraag hoe je de manier van feedback geven kunt aanpassen aan de situatie.

5 *Begeleiden van de ontwikkeling van zelfsturing*

In dit hoofdstuk beschrijven we wat zelfsturing inhoudt en welke vaardigheden leerlingen nodig hebben om zelfsturend te kunnen leren. We bespreken hoe je de ontwikkeling van vaardigheden die leerlingen nodig hebben voor zelfsturing kunt stimuleren. Ook beschrijven we valkuilen die je als leerkracht tegen kunt komen bij het begeleiden van zelfsturend leren, en manieren om deze valkuilen te vermijden. Ten slotte bespreken we hoe je leerlingen goede feedback kunt geven, gericht op het ondersteunen en stimuleren van zelfsturing.

6 *Begeleiding van samenwerking*

In dit hoofdstuk beschrijven we wat samenwerkend leren inhoudt en wat de basiskenmerken van samenwerking zijn. We bespreken hoe je samenwerkend leren kunt stimuleren en hoe je leerlingen goede feedback op hun samenwerking kunt geven. Ten slotte is er aandacht voor valkuilen bij het begeleiden van samenwerkend leren en voor manieren om deze valkuilen te vermijden.

7 *De actief lerende leerkracht*

In dit laatste hoofdstuk draait het om actief leren door jou als leerkracht. We beschrijven dat het beroep van leerkracht om een leven lang leren vraagt. Verschillende zaken die van belang zijn om in de rest van je loopbaan actief te kunnen blijven leren, komen aan de orde: het stellen van je eigen leerdoelen, het samen leren met je collega's, en het sturen en bewaken van je eigen leerproces.

1 Actief leren: zelfsturing en samenwerking

In dit hoofdstuk leggen we uit wat actief leren is, en waarom zelfsturing en samenwerking hierin essentiële onderdelen zijn. We lichten de uitgangspunten van actief leren toe, we laten zien waarom actief leren belangrijk is voor de ontwikkeling van leerlingen en waar deze manier van leren op is gebaseerd. We beschrijven de theoretische achtergrond van actief leren, het sociaal-constructivisme, en lichten het belang toe van het zelf actief kennis construeren en van de interactie met medeleerlingen en leerkracht. Actief leren is een middel voor kennisontwikkeling, maar met behulp van actief leren kun je ook andere doelen bereiken, zoals het ontwikkelen van 21e-eeuwse vaardigheden (in het Engels aangeduid als *21st century skills*). Tot slot bespreken we hoe je actief leren kunt organiseren en wat de (on)mogelijkheden ervan zijn voor verschillende vakgebieden.

LEERDOELEN

Na bestudering van dit hoofdstuk:

- ✓ weet je dat we onder actief leren zelfsturing en samenwerking verstaan en wat deze termen inhouden;
- ✓ weet je welke principes bij actief leren horen en waarom actief leren van belang is;
- ✓ ken je de theoretische achtergrond van het sociaal-constructivisme;
- ✓ weet je voor welke doelen actief leren een geschikt middel is;
- ✓ weet je hoe je actief leren kunt vormgeven;
- ✓ weet je hoe je actief leren kunt toepassen bij verschillende vakken.

■ Uit de praktijk: 21e-eeuwse vaardigheden

Jasmijn is een ervaren leerkracht die lesgeeft in groep 6 op De Klimop. De Klimop gebruikt voor alle vakken methoden, die Jasmijn consequent volgt. In een vakblad heeft ze een artikel gelezen over 21e-eeuwse vaardigheden en vraagt zich af of de leerlingen op haar school deze vaardigheden, zoals samenwerken, probleemoplossend denken en creativiteit, wel ontwikkelen. Ze denkt dat de wereldoriëntatievakken zich er het meest voor lenen. Ze bladert eens door de methoden voor geschiedenis, aardrijkskunde en natuuronderwijs en komt tot de conclusie dat leerlingen vooral vragen moeten beantwoorden, waarbij de antwoorden in de

tekst zijn terug te vinden. Er wordt weinig samengewerkt en nauwelijks een beroep gedaan op probleemoplossingsvaardigheden en creativiteit. Jasmijn brengt dit in bij een overleg en spreekt met haar collega's af dat ze als experiment een project zal uitvoeren waarin leerlingen worden gestimuleerd om samen te werken en creatieve oplossingen voor problemen te vinden. Na afloop evalueert Jasmijn het project met haar collega's. Ze geeft aan dat de leerlingen het heel leuk vonden en met veel meer enthousiasme aan de slag waren dan tijdens de reguliere lessen wereldoriëntatie. Over de leerresultaten is Jasmijn aarzelend. De leerlingen hebben prachtige powerpointpresentaties en muurkranten gemaakt, maar of ze nu echt iets geleerd hebben en zo ja, wat precies, kan ze niet goed zeggen. Ze waren vooral bezig met knip- en plakwerk voor hun producten. Ook de samenwerking kwam niet echt goed van de grond. De leerlingen verdeelden wel de taken, maar overlegden nauwelijks met elkaar. Ook wisten leerlingen soms niet goed wat ze moesten doen. Jasmijn concludeert dat het begeleiden van leerlingen tijdens zo'n project toch echt iets heel anders is dan lesgeven uit de methode.

Ter overdenking

- Op welke manieren geef jij les? Vooral uit methoden of ook in projectvorm? Of pak je het meer thematisch aan?
- Wat herken je uit hetgeen Jasmijn concludeert over de methoden die ze gebruikt?
- Vind jij het ook moeilijk om leerlingen te begeleiden tijdens actief leren?
- Wat zou jij Jasmijn aanraden te doen in een volgend project?

1.1 Definitie en omschrijving van zelfsturing en samenwerking

Bij zelfsturend leren hebben leerlingen zelf de regie over het leerproces. De leerkracht bepaalt samen met hen de leerdoelen, de leerlingen gaan zelfstandig aan de slag met leeractiviteiten die bijdragen aan het behalen van deze doelen. Bij zelfsturing gaat het erom dat leerlingen zelfstandig leerstrategieën kunnen inzetten en bijstellen om persoonlijke doelen te bereiken. De leerkracht heeft een belangrijke, coachende rol en begeleidt de leerlingen op momenten dat dat nodig is. Vaak wordt onderscheid gemaakt tussen zelfstandig werken en zelfsturend leren. Bij zelfstandig werken verwerken de leerlingen zelf de leerstof na de instructie door opdrachten te maken. Het gaat dan dus om een leerkrachtgebonden les met een aantal momenten waarop leerlingen zelfstandig bezig zijn met bepaalde oefeningen of opdrachten. Bij zelfsturend leren bereiken de leerlingen met begeleiding van de leerkracht zelfstandig de

leerdoelen. Ze werken daarbij individueel of samen en ze hebben zelf invloed op wat en hoe ze leren. Zelfsturend leren stelt daarmee hoge eisen aan de leeractiviteit en het bijbehorende materiaal. De leerkracht helpt alleen daar waar nodig. Dat betekent dus niet dat leerlingen ‘het zelf moeten uitzoeken’. De leerkracht ondersteunt hen waar nodig en zorgt ervoor dat de leerling zelf goede keuzes kan maken.

Bij samenwerkend leren werken leerlingen samen aan bepaalde leerdoelen, in duo's of in groepjes van drie of vier leerlingen. Er zijn allerlei werkvormen mogelijk; de kern is dat ze kennis met elkaar uitwisselen en ideeën, strategieën en oplossingen bespreken. Leerlingen leren door hun eigen kennis te verwoorden en door de nieuwe invalshoeken en kennis die medeleerlingen inbrengen in zich op te nemen. Ook leren ze door elkaars feedback. Deze positieve effecten treden alleen op als de taak en de samenwerking aan bepaalde voorwaarden voldoen (zie hiervoor hoofdstuk 6).

Bij zowel zelfsturing als samenwerking gaat het erom dat leerlingen een actieve rol spelen in hun eigen leerproces. We laten beide termen daarom vallen onder de noemer *actief leren*. Het is een omschrijving voor klassensituaties waarin de leerlingen in duo's of kleine groepjes werken, vaak aan verschillende taken, waarbij een bepaalde mate van zelfsturing wordt verwacht. Deze manier van leren is niet nieuw. Traditionele vernieuwers als Montessori en Freinet besteedden al aandacht aan actief leren in verschillende vormen van leren waarbij leerkrachten niet met een methode werkten, maar inspeelden op de ervaringen en interesses van leerlingen. Tijdens de jaren zestig en zeventig hebben psychologen als Rogers en Piaget de aandacht voor actief leren op vele scholen nieuw leven ingeblazen door de introductie van het leren binnen projecten en het werken in kleine groepjes. Op dit moment is er weer veel aandacht voor actief leren vanwege de kenmerken van de maatschappij waarin we nu leven. Iedere dag komen er weer grote hoeveelheden nieuwe informatie beschikbaar. Dit betekent dat het uit het hoofd leren van feiten minder belangrijk is geworden; het gaat erom dat leerlingen leren om uit de informatie die beschikbaar is de juiste betrouwbare gegevens te halen en ze te verwerken en betekenis te geven. De technische mogelijkheden voor communicatie en het delen van kennis zijn nog lang niet uitgeput. Om goed met de groeiende mogelijkheden op dit gebied om te gaan is het nodig ‘een leven lang te leren’. Actief leren is hiervoor een geschikt middel (Oostdam, Peetsma & Blok, 2007).

Inmiddels is er veel onderzoek gedaan naar zelfsturing en samenwerking door leerlingen (zie bijvoorbeeld Panadero, 2017; Panadero, Andrade & Brookhart, 2018; Heirweg, De Smul, Merchie, Devos & Van Keer, 2020; Oostdam, 2013). Op basis hiervan stellen we vijf uitgangspunten van actief leren vast die in het hele boek terugkomen en we hier nader zullen toelichten.

1 De leerdoelen staan centraal

De leerlingen weten aan welke (inhoudelijke) leerdoelen ze werken. Deze leerdoelen zijn zo gesteld en gecommuniceerd dat leerlingen ze begrijpen en het belang ervan onderschrijven. Een oriëntatie op het leerdoel is een belangrijk onderdeel van het leerproces. Tijdens actief leren worden naast de inhoudelijke doelen tegelijkertijd vaak vaardigheden geoefend als samenwerken, communiceren, probleemoplossend denken en ICT-vaardigheden.

2 De leerdoelen sluiten aan bij het niveau van de leerlingen

De leerdoelen zijn afgestemd op het niveau van de leerlingen, en de bijbehorende leeractiviteiten die leerlingen uitvoeren zijn uitdagend. Dat wil zeggen: niet te moeilijk en niet te gemakkelijk. Omdat de niveaus van leerlingen verschillen, is differentiatie nodig.

3 De leerkracht heeft een begeleidende rol

De leerkracht speelt een belangrijke rol bij actief leren. Als leerkracht zorg je ervoor dat leerlingen de leeractiviteiten die zij zelfstandig kunnen uitvoeren, ook zelfstandig doen. Als het nodig is geef je nieuwe input, hulp en begeleiding. Je helpt de leerlingen met het 'leren leren': leren hoe ze steeds zelfstandiger kunnen worden.

4 De leerlingen kunnen zelf keuzes maken in het leerproces

De leerlingen krijgen ruimte om zelf keuzes te maken in wat ze leren (binnen de kaders van de leerdoelen) en hoe ze leren; er is dus ruimte voor zelfsturing. Leerlingen worden hierdoor bevestigd in hun behoefte aan autonomie. Ze ervaren eigenaarschap over het leren.

5 De leerlingen werken samen

De leerlingen bespreken samen strategieën en oplossingen en wisselen ideeën en kennis uit. De taak, werkwijze en begeleiding van de leerkracht is hierop gericht.

In dit boek gebruiken we de term 'actief leren' voor leervormen die aan deze vijf kenmerken voldoen. Dit betekent dat het kijken van een film over bijvoorbeeld discriminatie niet onder actief leren valt als de leerkracht de film aanbiedt zonder veel toelichting. Als de leerlingen de film bekijken omdat ze een bepaald leerdoel willen behalen (bijvoorbeeld weten hoe ze discriminatie kunnen herkennen en voorkomen) en met een specifieke focus of 'bril' naar de film kijken om er vervolgens met een groepje medeleerlingen over te praten, valt het wel onder actief leren.

Er worden veel verschillende termen voor vormen van actief leren gebruikt. Bij al deze vormen van leren staan steeds de vijf uitgangspunten van actief leren in meer of mindere mate centraal. Denk bijvoorbeeld aan ontwikkelingsgericht onderwijs, ervaringsgericht onderwijs of onderzoekend leren.

In traditionele vernieuwingsscholen, zoals jenaplanonderwijs, montessorionderwijs en daltononderwijs, vindt van nature al meer zelfgestuurd leren plaats.

Tijdens actief leren ondersteun je als leerkracht de ontwikkeling van je leerlingen dus op een andere manier dan tijdens het overdragen van informatie. De begeleidende rol staat centraal. Om de leerprocessen van leerlingen tijdens actief leren te stimuleren, is het belangrijk dat je als leerkracht een leeromgeving creëert waarin leerlingen gemotiveerd zijn om actief te leren met hun klasgenootjes (zie ook Alkema & Tjerckstra, 2011). Zij moeten in deze leeromgeving zelf nieuwe kennis kunnen opbouwen op basis van de leerervaringen die zij opdoen. In paragraaf 2.2 lees je meer over de begeleidende rol van de leerkracht en de wijze waarop je de motivatie van leerlingen en het gevoel van eigenaarschap kunt bevorderen. In de praktijk zie je vaak dat leerlingen tijdens actief leren verschillende activiteiten ontplooiën: samen met een medeleerling zoeken ze bijvoorbeeld informatie op internet of in boeken, waarna ze deze informatie met elkaar bespreken en verwerken in een presentatie, zoals in een project over waterkracht en windkracht waarin leerlingen verschillende proefjes uitvoeren om te ontdekken wat energie is.

Actief leren heeft dus twee pijlers: zelfsturing en samenwerking. Het ontwikkelen van zelfsturing wordt ook wel aangeduid als 'leren leren': leren zelfstandig nieuwe kennis te ontwikkelen. De vaardigheden die hierbij centraal staan en die dus nodig zijn om levenslang te kunnen leren, noemen we 'metacognitieve vaardigheden'. Leerlingen kunnen deze vaardigheden bij uitstek ontwikkelen tijdens actief leren (Vainikainen, Wüstenberg, Kupiainen, Hotulainen & Haukaki, 2015). Het gaat hierbij om de activiteiten die leerlingen vooraf, tijdens en na afloop van leeractiviteiten ondernemen om hun eigen leerproces te sturen. Vooraf gaat het bijvoorbeeld om het oriënteren op de taak en het maken van een planning, tijdens het leren gaat het om het monitoren van de voortgang en na afloop om het evalueren en reflecteren. Deze metacognitieve kennis en vaardigheden hebben leerlingen nodig om zelf hun leerproces te sturen en eigenaarschap te ervaren (zie hoofdstuk 5 over de ontwikkeling van zelfsturing).

Ter overdenking

- Wanneer maak jij bewust gebruik van metacognitieve vaardigheden als je leert? Hoe ga jij te werk bij het plannen van je leeractiviteiten, het bewaken van de tijd en het tussentijds monitoren van je eigen leerproces? Hoe evalueer jij je werk achteraf om te bepalen of je je doelen hebt behaald en hoe reflecteer je op jouw leerproces?
- Hoe besteed je aandacht aan de metacognitieve vaardigheden van je leerlingen? Hoe zou je dat (nog meer) kunnen doen?

De tweede pijler van actief leren is, zoals gezegd, samenwerking: het samenwerkend leren door leerlingen. Samenwerkend leren kan leiden tot betere leerprestaties (Janssen, 2014), maar het vraagt wel meer van de leerkracht dan het bij elkaar zetten van leerlingen in een groepje met een opdracht. Leerlingen kunnen veel van elkaar leren, maar het werken in groepjes is niet altijd effectief. In hoofdstuk 6 leggen we uit hoe je als leerkracht samenwerking tussen leerlingen op een goede manier kunt organiseren en begeleiden.

Ter overdenking

- Wanneer laat jij je leerlingen samenwerken in groepjes? Wat verwacht je dat leerlingen samen doen?
- Heb je weleens geobserveerd en beluisterd wat leerlingen precies doen en zeggen als ze aan het samenwerken zijn? Wat valt jou hierin op?
- Wanneer vind je samenwerking effectief? Wanneer leren leerlingen door de samenwerking meer dan als ze ergens individueel aan werken?
- Wat vind je belangrijke vaardigheden van jezelf en van je medestudenten of collega's als jullie samenwerkend leren? Wanneer leer je veel en wanneer minder?

We hebben nu laten zien wat de uitgangspunten en verschillende vormen van actief leren zijn. Zoals we al aangaven, is actief leren gebaseerd op het sociaal-constructivisme, een leertheorie met als uitgangspunt dat leerlingen zelf een actieve rol nemen in het leerproces dat zij samen met anderen doorlopen om kennis en inzichten te ontwikkelen. In de volgende paragraaf lichten we deze theorie toe.

1.2 Leertheoretische achtergrond van actief leren: het sociaal-constructivisme

Actief leren is gebaseerd op een psychologische leertheorie, het sociaal-constructivisme (zie Aubrey & Riley, 2018). Het uitgangspunt is dat leerlingen zelf hun kennis construeren, oftewel opbouwen, door actief te werken aan leerdoelen. Het sociaal-constructivisme is een variant van het constructivisme met nadruk op het sociale aspect: leerlingen leren vooral door de interactie met anderen. Samenwerking met klasgenoten speelt daarom een belangrijke rol. De grondleggers van het constructivisme zijn Piaget en Vygotsky. Het constructivisme gaat ervan uit dat mensen kennis opbouwen op basis van ervaringen en door te reflecteren op die ervaringen. Voorkennis speelt een bepalende rol in die opbouw van kennis, omdat voorkennis wordt uitgebreid en aangepast

door het opnemen, selecteren, herschikken, relateren, aanvullen van en betekenis geven aan nieuwe informatie. Nieuwe informatie wordt geïntegreerd in de reeds aanwezige voorkennis. Hierdoor ontwikkelt ieder mens dus zijn eigen unieke beeld van – en kennis over – de werkelijkheid. In het sociaal-constructivistische perspectief op leren wordt ervan uitgegaan dat de kennis door de leerling wordt gecreëerd in contact en in samenspraak met anderen.

Wat houdt kennis construeren nu precies in? Stel je voor dat je hersenen één grote driedimensionale mindmap zijn. In deze mindmap wordt alle kennis, oftewel concepten (bijvoorbeeld het begrip ‘actief leren’), met een lijntje verbonden aan andere verwante concepten (bijvoorbeeld ‘zelfsturing’, ‘samenwerken’, ‘begeleidende rol van de leerkracht’). Naarmate je deze verbindingen vaker gebruikt door aan de concepten te denken (bijvoorbeeld door dit boek te lezen, door zelf actief leren in de klas toe te passen of door erover te praten met collega’s), worden deze verbindingen sterker. Als je verbindingen minder vaak gebruikt, kunnen ze ook weer zwakker worden of zelfs verdwijnen (je bent over een paar jaar bijvoorbeeld vergeten dat het sociaal-constructivisme hoort bij actief leren). Niet alleen woorden en begrippen zijn opgeslagen in de ‘hersensmindmap’, ook gevoelens en ervaringen kunnen worden verbonden aan begrippen (hierdoor wordt actief leren bijvoorbeeld ook gekoppeld aan ‘moeilijk’ of ‘interessant’ of ‘echt iets voor mij’ of aan een herinnering aan een succesvolle projectweek).

Voor iedereen die iets nieuws leert, geldt dat het belangrijk is om veel en sterke verbindingen te maken, dan vergeet je het geleerde niet snel. Poolse woordjes die je leert zonder context vergeet je snel, en ook een betekenisloze definitie van een woord biedt weinig aanknopingspunten en vergeet je dus gemakkelijk. Misschien ben je nu alweer vergeten wat metacognitieve vaardigheden zijn. Als je echter heel hoofdstuk 5 over zelfsturing hebt gelezen en dit zelf in de praktijk hebt toegepast en besproken met collega’s, is de kans groot dat je het over een paar jaar nog weet. Dit laat zien dat het belangrijk is om aan te sluiten bij de voorkennis van leerlingen; dan help je ze om verbindingen te leggen met de kennis die ze al hebben. Bij actief leren denken leerlingen zelf na, ze leggen daarbij actief verbindingen met de kennis die ze al hebben. Omdat alle leerlingen verschillen in eerdere ervaringen en in hun voorkeuren en gemaakte keuzes, zien hun hersensmindmaps er dus allemaal net iets anders uit. Doordat leerlingen met medeleerlingen over de leerstof praten en daarbij verschillende invalshoeken inbrengen, worden verbindingen sterker dankzij die samenwerking.

Er zijn verschillende vormen van onderwijs die gebaseerd zijn op de sociaal-constructivistische leertheorie. Kenmerkend is dat het leren een actief, construerend, cumulatief en doelgericht leerproces is. Actief, omdat de leerling zelf steeds nieuwe informatie moet verwerken om het geheel een zinvolle betekenis te geven. Construerend, omdat de leerling de nieuwe informatie steeds moet koppelen en integreren in zijn of haar voorkennis. Cumulatief, omdat de voorkennis steeds verder wordt uitgebouwd. En ten slotte doelge-

richt, omdat de leerling het meest gemotiveerd en bereid zal zijn om oude ideeën los te laten als duidelijk is waarvoor de nieuwe kennis dient en wat die hem kan opleveren. Volgens het constructivisme kunnen leerkrachten geen kennis overdragen aan leerlingen, maar kunnen ze de leerling wel helpen bij het creëren van hun eigen kennis. Volgens deze opvatting is dat wat geleerd wordt van een bepaalde les dus voor iedere leerling in de klas verschillend.

Er is veel discussie geweest over de rol van de leerkracht bij sociaal-constructivistisch onderwijs (Bolhuis & Voeten, 2001; Stephen, Ellis & Martlew, 2010). Het is belangrijk dat leerkrachten de leerlingen een actieve rol geven in het leerproces. Omdat leerlingen echter niet kunnen overzien welke kennis en vaardigheden zij moeten beheersen aan het einde van de basisschool, is het de taak van de leerkracht om te bewaken dat leerlingen alle (kern)doelen behalen en ervoor te zorgen dat de kennis van leerlingen geen hiaten bevat. Ook is het niet zo dat leerlingen alles zelf uit moeten zoeken en dat je als leerkracht geen instructies meer zou mogen geven. Vooral bij nieuwe onderwerpen kan instructie heel effectief zijn, als je leerlingen daarna maar de gelegenheid geeft om de nieuwe kennis zelf toe te passen. De leerkracht moet er eveneens voor zorgen dat leerlingen de benodigde hulp krijgen bij de aanpak, afgestemd op hun voorkennis en metacognitieve vaardigheden. De hulp kan geleidelijk worden afgebouwd. Als leerlingen bijvoorbeeld zelf informatie zoeken, is het belangrijk dat ze daarvoor over de juiste vaardigheden beschikken. De leerkracht kan leerlingen in dat geval helpen door vooraf bepaalde websites, boeken en materialen te selecteren waaruit de leerlingen kunnen kiezen en/of door een voor kinderen geschikte zoekmachine aan te bieden, en door te reflecteren op het zoekproces.

■ **Uitgelicht: andere leertheorieën**

Het sociaal-constructivisme is een belangrijke leertheorie die is ontstaan als reactie op andere, eerdere leertheorieën. De eerste was de behavioristische leertheorie, oftewel het behaviorisme. De grondleggers van deze theorie zijn Pavlov en Skinner. Binnen het behaviorisme staat het feitelijke, observeerbare gedrag centraal. Gedragingen worden gezien als ketens van reflexen (S-R): zodra er een prikkel of stimulus (S) is, volgt er een reactie of respons (R). Leren wordt gezien als een versterking van de koppeling tussen een stimulus en een respons. Dit leerproces wordt conditionering genoemd; het verloopt mechanistisch zonder dat het individu er zelf invloed op heeft. Een bekend voorbeeld van conditionering komt van Pavlov, die honden zover kreeg dat ze begonnen te kwijlen als hij op een zoemer drukte. Hij had de honden telkens bij het geluid van de zoemer iets te eten gegeven. Na een tijdje begonnen de honden al te kwijlen als ze alleen de zoemer hoorden. Pavlov had de honden zo geconditioneerd of 'geprogrammeerd' dat ze gingen kwijlen op commando (de zoemer). Een voorbeeld uit het onderwijs is een leerkracht die '5 × 7'